

САЊА В. РАДИНОВИЋ

Факултет музичке уметности у Београду*
Оригиналан научни чланак / Original scientific paperДЕЛО КОСТЕ П. МАНОЈЛОВИЋА НА
„ТАЛАСИМА СЕЋАЊА“

САЖЕТАК: Актуелни талас наглашеног интересовања за прошлост – или *memory boom*, како га је именовао амерички историчар Џеј Винтер – покренуо се у време наступања постмодерне, побуђен разноликим подстицајима (уп. WINTER 2007). Његово присуство у науци одају тзв. студије сећања, нарастајући корпус литературе из различитих дисциплина посвећене овим питањима (БАЈОВИЋ 2012: 94), којој доприносе и истраживачи из Србије. Упркос његовом значају, дело Косте П. Манојловића, једне од најзаслужнијих личности за међуратни развој музичке културе у Србији и Краљевини Југославији, било је видно запостављено у написима наших музиколога и етномузиколога све до 1990. године, првенствено из политичких разлога. Након тога, управо са покретањем актуелног *memory boom*-а, долази до обрта и постепеног увећања броја радова о Манојловићу како се примичемо данашњем времену. На основу дијахронијског осврта на постојеће прилоге, у саопштењу се разматрају разлози који су произвели подизање овог „таласа сећања“ у српској музикологији и етномузикологији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Коста П. Манојловић, репресија комунистичког режима, *memory boom*, студије сећања, постмодерно доба.

У хуманистичким наукама постоји небројено много примера који потврђују чињеницу да истраживачка мотивација за неко тематско и проблемско усмерење не мора увек проистицати из науке „саме по себи“, већ да је могу генерисати (и) разни други, „спољашњи“ подстицаји. У данашњем времену, сведочанства ове врсте обично су последица великих изазова глобализације, који непрестано покрећу питања важности културе и политике друштвеног памћења/сећања¹ – у научном, уметничком, економском, политичком и ширем јавном дискурсу. Актуелни

* radinovic-sanja62@gmail.com

¹ Према појединим ауторима, ови термини нису синонимима, већ се памћење односи на „складиштење садржаја прошлости“, док сећање представља „актуелизовање сачуваних садржаја“ (БАЈОВИЋ 2012: 93).

талас наглашеног интересовања за прошлост, или *memory boom*, како га је назвао амерички историчар Џеј Винтер (Jay Winter), покренуо се крајем 1970-их и почетком 1980-их година, у време наступања постмодерне, побуђен разноликим подстицајима (уп. WINTER 2007). Када је реч о науци, његово присуство одају тзв. студије сећања, нарастајућа литература из различитих дисциплина посвећена овим питањима (BAJOVIĆ 2012: 94), којој доприносе и истраживачи из Србије. У српској музикологији и етномузикологији, овај тренд се углавном одвија „спонтано и неосвешћено“, мада би се можда могло рећи да је одржавање међународне конференције *Musical Culture & Memory*, коју је 2006. организовала Катедра за музикологију ФМУ у Београду, означило и његово „званично“ ступање на нашу научну сцену.²

Наглашено окретање минулом добу, феномен коме данас сведочи-мо, није, међутим, посве нов – на размеђи XIX и XX века одвијали су се друштвени процеси који су дали сличан исход у виду појачаног интересовања за прошлост. Како наводи културолог Тијана Бајовић, и један и други талас проистекли су из кризе – претходни из кризе модерне, а актуелни из кризе постмодерне – при чему се кључна разлика међу њима очитује у другачијем одређењу према прошлости, односно у другачијој „визији будућности“. Јер, док је криза модерне тражила решење у обрачуну са традиционалним вредностима и обрасцима, који су били сматрани препрекама друштвеном развоју, криза постмодерне створила је „*drugi talas, obeležen žigom traume, krivice i pokajanja*“, који „*odjekuje pozivima da se krivica prizna, a greške isprave: prošlosti se pribegava kao utočištu*“ (BAJOVIĆ 2012: 91–92).

Свестрано музичко деловање Косте П. Манојловића (Крњево, 4. децембар 1890. – Београд, 2. новембар 1949), једне од најистакнутијих и најзаслужнијих личности за развој музичке културе у Србији и Југославији до средине XX века, донело је велике, прекретне и утемељујуће резултате на многим пољима. У потпуној несразмери са том чињеницом и бројем протеклих година након његове смрти, до сада му је у српској музикологији и етномузикологији посвећена недовољна пажња. На срећу, овакво стање ствари није данас исто као у почетку – постепена позитивна промена уочава се са приближавањем актуелном времену, а посебно од краја XX века наовамо. Трансформацију о којој је реч и коју ће настојати да представи текуће саопштење могуће је довести у везу управо са присуством постмодернистичког „таласа сећања“ у нашој научној средини.

* * *

² Пратећи зборник радова објављен је две године потом (уп. MARKOVIĆ, MIKIĆ 2008).

Пуно професионално деловање Косте П. Манојловића у Србији и југословенској краљевини почело је 1919. године, након повратка у домовину са студија у Оксфорду,³ и трајало је три деценије, до краја његовог живота. За просперитетним међуратним раздобљем, у коме је имао могућност да се у потпуности исказује и развија, уследило је време неминовне стагнације током Другог светског рата. После тога, поживео је још неколико горких поратних година у периоду строгог комунистичког режима. У ратно и послератно време, упркос неповољној друштвеној клими, прогонима и ослабљеном здрављу, успео је да оствари неке од својих најзначајнијих професионалних резултата.

Као човек који је претходно имао истакнуто место у јавном животу Краљевине, који се након рата није приклонио новоуспостављеном политичком режиму и који је отворено остао привржен тада грубо скрајнутој Српској православној цркви, Манојловић је већ 1944/45. постао мета насртаја експонената комунистичке власти у наставничким редовима Музичке академије – дакле, чим је отпочела послератна обнова рада ове институције.⁴ Принудно је пензионисан већ 1946. године и готово преко ноћи постао *persona non grata*, окарактерисан као представник тзв. старе реакције (уп. МЕРЋ 2017). Као што се редовно дешавало у таквим случајевима, и његова ширира породица морала је да понесе ову стигму, која је, иако се временом постепено смањивала, потрајала све до 1980-их година.⁵ У деликатно послератно време, када се због погрешних речи лако могла изгубити имовина, слобода, па и живот,⁶ и сам Манојловић допринео је оваквом развоју догађаја, јер се није довољно потрудио да савлада свој бунтовни карактер и сакрије антипатије према комунистима из академског колегијума. Често им је противуречио, првенствено онда када су при управљању Академијом бескрупулозно наступали са позиција недодирљиве политичке моћи. Убрзо су почеле да се проносе гласине о његовом опасном реакционарном ставу, што је на крају довело до поменутог исхода 1946. године (МЕРЋ 2017:

³ Заправо, своје прво запослење имао је и пре школовања у иностранству, у приватној гимназији у Ћуприји, где је као наставник музике радио до јануара 1911. године. После повратка са студија у Енглеској, одлуком министра просвете и вера био је постављен за привременог учитеља музике у Богословији Светог Саве, у којој је предавао црквено и хорско певање (МАНДИЋ, ПЕРКОВИЋ 2022: 306, 309).

⁴ Неки од тих професора су таквим и сличним иступима настојали да искажу лојалност новим властима и тако се заштите од евентуалних притисака, док су други били истински политички острашћени (уп. МЕРЋ 2017).

⁵ Према сведочењу Манојловићеве унукe Марије Димитријевић, која ме је о томе у приватном разговору информисала 2017. године.

⁶ Одједи ове диктатуре осећали су се све до краја 1980-их година, тј. све док је на снази био чувени члан 133 Кривичног закона СФРЈ, о тзв. вербалном деликту, који је повлачио казну затвора и до 10 година за лица која би речју на било који начин довела у питање владајући комунистички режим.

213–225).⁷ Манојловићев потоњи краткотрајан, али значајан ангажман спољног сарадника Музиколошког института САН (1949)⁸ био је својеврсна компензација за ову неправду, испослована понајвише залагањима првог директора ове институције, композитора Петра Коњовића (1883–1970), претходно његовог колеге са београдске Музичке академије (који је 1947. и сам имао прилику да осети репресију комунистичког режима, након прве изведбе своје опере *Кнез од Зење*⁹).

У послератном раздобљу све до 1990. године, Манојловић је релативно мало помињан у српској музикологији и, нарочито, етномузикологији. Ово је приметно чак и у вези са самом Музичком академијом, упркос томе што је њеном оснивању 1937. године кључно допринео, што је њоме управљао као први ректор у почетном двогодишњем периоду постојања и што је она била његова матична институција, из које је и отишао у пензију. Тако, у споменицама објављеним поводом 20, 40 и 50 година постојања Музичке академије, односно Факултета музичке уметности (од 1973, после преименовања), једва да се о њему може пронаћи понеки пасус (уп. *ДВАДЕСЕТ* 1958; *ЧЕТРЕДЕСЕТ* 1977; *ПЕДЕСЕТ* 1987). Неспорно, томе је доприносила атмосфера немог заобилажења „незгодних тема“ и „сумњивих личности“, која се осећала свугде и која је трајала дуго, а најинтензивније током прве две деценије по окончању рата, хранена оправданим страхом од репресије према онима који би себи дозволили да јавно одступе од владајућег комунистичког једноумља.¹⁰ Не треба заборавити, тадашњи друштвени живот у југо-

⁷ Ово је веома подсећало на још једну велику неправду и понижење које је Манојловић доживео на Музичкој академији 1939. године, „када је, у поступку без преседана, био смењен са свог положаја канцелара и морао да га уступи Коњовићу“. После Манојловићевог пензионисања 1946, већина колега са Академије прекинула је контакте са њим, у страху од реакције комунистичких „музичких богова“, како их је Манојловић подругљиво називао (Медић 2017: 225). Према закључку Иване Медић, разлози за Манојловићево уклањање са Музичке академије били су и лични и политички. Особине његове личности и одбијање да се приклони идејама и захтевима нове комунистичке управе донели су му много непријатеља. Надаље, био је и ученик и професор на Богословији, није учествовао у НОБ-у, нити био члан КПЈ, а и одбио је (за разлику од педесетак својих колега) да потпише петицију против генерала Драже Михаиловића, у време великог судског процеса који се против њега водио те исте године. Напокон, Манојловић је био склоњен можда и зато да би се направило место за неког млађег и политички „подобног“ професора (Медић 2017: 226). Када се све побројано има у виду, негативно етикетирање и губљење радног места 1946. било је још и најблажа међу последицама које су га могле снаћи у беспоштедном поратном времену.

⁸ Манојловић је са Институтом сарађивао само непуних годину дана, али је ипак одиграо кључну улогу у конципирању деловања његовог Историјско-архивског одељења (Vesić, Lalić, Mihaljović 2018: 65–66).

⁹ Ово Коњовићево уметничко остварење већ је сутрадан проглашено за реакционарно и убрзо је скинуто са репертоара, а његов аутор смењен са своје дотадашње позиције ректора Музичке академије на место секретара Музичког одељења САН (Korbel 1951: 141).

¹⁰ Ради пуног разумевања друштвене климе у раном послератном времену (током трајања тзв. друге фазе револуције), потребно је имати у виду да су тада многи људи били жртве комунистичких „црвених чистки“ и без праве кривице. Јер, у њима нису страдали само

словенској држави обликовале су стална присмотра и цензура. Чланови Комунистичке партије Југославије (скраћено КПЈ), којих је било свугде, будно су пратили стање „морално-политичке подобности“ у сваком колективу, па тако и на Музичкој академији.¹¹

Околности почињу да се мењају 1980-их година, после смрти Јосипа Броза Тита (1892–1980) и са наступом демократизације друштва. Као што је добро познато, дато раздобље подударно је почецима постмодерне, паду Берлинског зида (1989), те распаду Комунистичке партије Југославије (1990) и државне заједнице СФРЈ (1991). Управо од тада приметан је одређени заокрет у вези са приснијом заинтересованошћу научне јавности за Манојловићев укупан допринос српској и југословенској музичкој култури – посебно од 1989. и 1990, што су биле године његових великих јубилеја (40-годишњице смрти и 100-годишњице рођења). Поврх тога, ова научна актуелизација упадљиво кореспондира постмодернистичком „таласу сећања“ који је предмет наших интересовања. Наредна ретроспектива написа о Манојловићу, насталих од средине XX века до данас, полази од стања у деценијама које су претходиле рађању овог феномена.

Осврћи на Манојловићево дело настали и́ре њосимодернистичко́г „т́аласа сећања“

Непосредно после Манојловићеве смрти, над његовим именом била је надвијена тишина, нарушавана повремено и дискретно. Прво

ратни злочинци и колаборационисти већ и идеолошки непријатељи новоуспостављеног режима, они за које се само процењивало да би то могли постати, па чак и они који су били мета личних обрачуна или похлепе због своје велике имовине. Ови обрачуни, често спровођени без званичног суђења и осуде, интензивно су се одвијали од октобра 1944. па све до 1955. године, а спорадично и након тога. Спроводио су их припадници чувене ОЗНЕ, под будним оком Александра Ранковића (1909–1983) и Слободана Пенезића Крцуна (1918–1964). О свему томе углавном се ћутало до 1990-их година. Широј јавности и данас је углавном непознато да је у Србији у овим догађањима страдало око 60.000 људи (у непосредним ликвидацијама око 33.000), чија су тела закопана у преко 200 тајних гробница. Први парастос одржан је тек 3. 11. 2019, за више од 1500 стрељаних код Краљеве чесме у Лисичјем потоку, наомак Белог двора (а ни тада без покушаја опструкције од стране противника ревизије историје). Више детаља вид. на: <http://www.zlocininadsrbima.com/Novost.aspx?Naslov=Izv%00%B5st%00%-B0%D1%98-iz-Lisici%D1%98%D0%B5g-P%D0%BEt%D0%BEk%D0%B0-02.11.2019>; <https://www.youtube.com/watch?v=ZRpY2wzm6SI>; <https://catenamundi.rs/vidici/kako-je-ozna-streljala-po-srbiji/>; <https://jadovno.com/druga-faza-revolucije/>. Послератни злочини комуниста постали су тема истраживања тек пре неколико деценија, и њоме се највише баве историчари Бојан Димитријевић, Милош Тимотијевић, Срђан Цветковић и Немања Девић (претежно сарађујући са издавачком кућом Catena mundi). Међу малим бројем до данас објављених студија издваја се коауторско дело упечатљивог наслова *ОЗНА – Репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946. (Документи)* (уп. Цветковић, Девић 2019).

¹¹ Завршна испољавања ове климе била су присутна све до краја 1980-их, о чему могу и лично да посведочим, будући да сам у тој деценији на поменутој институцији студирала, а потом и засновала радни однос.

оглашавање стручне јавности о њему био је суздржано интонирани некролог који му је написала музиколог Стана Ђурић Клајн (1905–1986) и који је објављен 1950. године, на непуне две странице у часопису *Музика*. Завршен је оценом из које се може ишчитати да је у дато време Манојловићева доследна приврженост националним вредностима виђена готово као мана – као израз његове нежеље, или чак немоћи, да ухвати корак са тада напредним стваралачким токовима:

Коста Манојловић својим готово романтичарским заносом идејама национализма у уметности, које је примењивао у сваком свом послу, испунио је целокупни свој животни пут. Тесно везан за прошлост наше музичке историје, он каткада није успевао од ње да се одвоји толико да би могао дубље сагледати проблеме наше савремене стварности. Али његова страсна радљивост и оданост послу и задацима, и резултати који су из тога исходили, чине да је Манојловић оставио за собом пример музичког труда који потоњим генерацијама може да послужи за узор (Ђурић-Клајн 1950: 110).¹²

Основано је претпоставити да ова дистанцирана оцена Стане Ђурић Клајн није била подстакнута само Манојловићевим скромнијим, имплицитно „анахроним и реакционарним“ уметничким дометима, већ и осведоченом левичарском оријентацијом ове ауторке. Јер, било је опште познато да је Манојловић проскрибована личност, чврсто везана за српски етнос, православну веру и српско традиционално културно наслеђе – за све оно што су комунисти још за време Другог светског рата почели интензивно да потискују и етикетирају као израз српског национализма, четништва и приклањања монархистичкој опцији (са којом је иначе КПЈ била у оштрој конфронтацији још од 1920, откад јој је био забрањен рад у Краљевини¹³).

Недуго потом, 1954, донекле је умањена послератна неправда намета Манојловићу, можда зато што он тада већ пет година више није био међу живима, па су, према неком чудноватом „окидачу носталгије“ својственом колективној свести наших људи, његов лик и дело почели да бивају сагледавани у објективнијем светлу. А можда и због тога што је од средине 1950-их година, услед познатих промена на спољнопо-

¹² У истом броју *Музике* објављен је и Манојловићев текст о Мокрању (уп. Манојловић 1950: 81–98), чијем је лику и делу, као што је добро познато, овај аутор приступао као највећи, најватренији и доживотни апологета, па је тиме у овој публикацији, заједно са некрологом, колико-толико заокружен кроки о његовом музичком деловању и постојаном изворишту надахнућа.

¹³ Основана је у Београду 1919. под првобитним називом Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). После забране деловања из 1920, остала је у илегалу све до почетка Другог светског рата.

литичком плану, у Југославији постепено почела да јача културна размена и са Западом и са Истоком. Према констатацији Мелите Милин, „То је било и време када је уметничка музика у Југославији престала да се сматра потенцијалном опасношћу за владајући социјалистички режим, док је права опасност – с правом – уочавана у пољима књижевног, позоришног и филмског стваралаштва“ (MILIN 2017: 57). Како год да било, те 1954. године, београдска музичка школа, која је отпочела са радом још 1939. као издвојено одељење Музичке школе „Станковић“, понела је Манојловићево име, које јој припада и данас.¹⁴

Назнаке постепеног ублажавања гарда према овом заслужном човеку виделе су се у то доба и на другим местима. Тако, у споменици *Двадесет година Музичке академије у Београду: 1937–1957*, објављеној 1958, налазимо један сасвим другачији, крајње афирмативан пасус Стане Ђурић Клајн, тада на овој институцији већ увелико у звању доцента, ангажованог за предмет Историја југословенске музике:

Захваљујући особитим квалитетима првога ректора Косте П. Манојловића, својствима необично погодним за дужност које се прихватио, његовој неуморној радиности, његовом изразитом смислу за вођење административних послова, његовој педантности у извршавању свакога посла који му је повераван, његовом домаћинском па чак и очинском старању о целом том сложенем апарату што га је чинила материјална опрема и духовна припрема једне нове просветне установе, захваљујући најзад патриотском одушевљењу које је уносио у сваку грану своје многоструке делатности – захваљујући свима тим чињеницама, Музичка академија је започела свој рад на солидним основама, што се и данас, после двадесет година, још увек осећа (Ђурић-Клајн 1958: 8).

Овакав, далеко објективнији став о Манојловићу, споменута ауторка потом ће испољити и у својим наредним радовима, почев од капиталне студије „*Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji*“, у којој му је посветила неколико страница (уп. ĐURIĆ-KLAJN 1962: 681–684).¹⁵

Више од Стане Ђурић Клајн, Манојловићем се у разматраном раздобљу бавила музиколог Јелена Милојковић Ђурић (1931–2019), у распису од 1961. до 1985. године. Низ од четири значајна написа о његовим разновидним доприносима развоју музичке културе у Србији и Југославији објавила је у часопису *Zvuk* (уп. MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 1961; 1967; 1969; 1985). Одабир теме првог од њих као да је био последица још увек

¹⁴ Школа је 1957. пресељена у Земун. Детаљније о њеном историјату може се видети на званичној страници: <https://kostaman.edu.rs/istorijat-muzicke-skole-kosta-manojlovic/>.

¹⁵ Ова студија је деценију касније поново објављена – тога пута у Београду, као самостална публикација и под измењеним насловом *Историјски развој музичке културе у Србији* (уп. Ђурић-Клајн 1971).

присутне бојазни због могуће цензуре. Наиме, у овом тексту, чији наслов гласи „Jedno pismo Vojislava Vučkovića Kostu Manojloviću“ (уп. MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 1961), представљено је афирмативно Вучковићево обраћање Манојловићу поводом његових заслуга за оснивање Музичке академије у Београду. Јасно је да цензори, у то време врло активни и неприкосновени, на такав чланак нису могли ставити никакву примедбу или забрану, с обзиром на Вучковићев веома велики углед борца за комунизам, који је због свог идеолошког одабира изгубио и живот, 1942. године.¹⁶ Наредна два текста Јелене Милојковић Ђурић, којима овај претходни као да је прокрчио пут – „Zapisi narodnih pesama kompozitora Koste P. Manojlovića“ и „Doprinos i uloga Koste P. Manojlovića u razdoblju između dva svetska rata“ (уп. MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 1967; 1969) – донела су прву опширнију писану реч о Манојловићу.¹⁷ Први од та два рада јесте прегледни чланак који у хронолошко-тематском поретку представља најважније Манојловићеве доприносе на плану прикупљања, архивирања, објављивања и научне обраде музичког фолклора, а дотиче се на крају и уметничке. Већ у почетном пасусу, истакнуто је да се Манојловић приклонио Мокрањчевом мишљењу „da se srpska umetnička muzika može podići samo na osnovu srpske narodne muzike“ (MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 1967: 8). Добар део текста посвећен је Манојловићевим разматрањима утицаја српске фолклорне музике на црквену. Исто тако без зазора, а у складу са одређењима која су важила у Краљевини Југославији, помињана су његова бављења „Рашком облашћу“, као и „Српским Југом“, некадашњом административном целином чији су оквири већим делом подударни границама послератне Социјалистичке Републике Македоније, завичаја тада новоконструисаног македонског народа. Други поменути текст, објављен 1969, на 20-годишњицу Манојловићеве смрти, вероватно је управо и настао из потребе да се тај јубилеј, макар и незванично, обележи. Адекватан по дужини и садржају, напис се може сматрати закаснелим, али достојним омажом овом изузетном човеку. Тежиште излагања стављено је на Манојловићев уметнички рад, са наглашавањем чињенице да су његово креативно усмерење условили не само лични афинитети и доживотна задивљеност Мокрањцем и његовим делом, већ и то што су овог музичког ствараоца и друге професионалне околности, и постојеће стање музичке културе, још од

¹⁶ Композитор Војислав Вучковић (1910–1942) био је члан КПЈ још од 1933. године. Крајем 1942. ухапшен је у Београду као илегалца и ислеђиван у затвору Специјалне полиције, где је због задобијених повреда убрзо преминуо.

¹⁷ Роксанда Пејовић (1929–2018) запажа да се у овим текстовима начин писања Јелене Милојковић Ђурић одмакао од начина биографске обраде Петра Коњовића и Властимира Перичића (1927–2000), а приближио ономе који је повремено био својствен Стани Ђурић Клајн (ПЕЈОВИЋ 2005: 95).

младих дана постојано упућивале на хорски израз заснован на народном наслеђу.¹⁸ У наставку текста пружен је осврт и на остале важније Манојловићеве доприносе изграђивању музичке културе у земљи, посебно на његова неуморна залагања у оснивању и почетним годинама рада београдске Музичке академије. У том контексту, наглашена је и набавка фонографског апарата и плоча у сврху фолклористичких снимања (МИЛОЈКОВИЋ-ЂУРИЋ 1969: 574–575), што је у Србији у датом времену представљало важан корак ка модернизацији етномузиколошког теренског рада и стварању научне документације. Последњи у низу ове групе текстова Јелене Милојковић Ђурић наменски је настао 1985. године, поводом обележавања 95-годишњице Манојловићевог рођења. Мада уз продубљенију научну мисао него раније, ауторка није исписала посве нови текст, већ је донела својеврсни спој својих претходних радова обogaћен новим сегментима, пре свега у вези са политичким контекстом и културном климом међуратног времена, оног у којем је Манојловић постигао највише својих остварења (уп. МИЛОЈКОВИЋ-ЂУРИЋ 1985). Пажњи се намеће чињеница да распон од 25 година у коме су настали сви поменути текстови Јелене Милојковић Ђурић није само исечак времена који рефлектује њено постепено научно сазревање, већ је то и период у коме се може пратити њена промена става од бојажљивог до сасвим ослобођеног, у односу на личност која, и поред свих својих заслуга, и упркос постепеном смањивању политички изнуђеног отпора средине, ипак није била нарочити миљеник послератне епохе. Таква промена приступа могла је имати подстицаја и у нетипичном професионалном и животном путу Јелене Милојковић Ђурић, која је своје свестрано образовање добрим делом стицала у иностранству, а од 1960-их година тамо почела и да живи,¹⁹ што јој је омогућило да слободно

¹⁸ Јелена Милојковић Ђурић наглашава да је Манојловић „kao stvaralac i kompozitor čitavog života delao u okvirima težnji iz svoje mladosti. Njegovo delo i njegova htenja bili su u stvari širenje i dovršavanje ideja koje potiču iz ranog doba njegova života. [...] Otuda u njegovom stvaranju pretežno vokalna, i to horska muzika“ (МИЛОЈКОВИЋ-ЂУРИЋ 1969: 571). Подсетићемо, Манојловићева веза са хорским музичким изразом отпочела је у младости, још док је био члан Првог београдског певачког друштва. У њему је потом постао диригент (1919–1931), а ову своју уметничку делатност наставио је у отцепљеном певачком друштву „Мокрањац“ (1931–1939). Многа од Манојловићевих хорских дела управо су и писана за ова два певачка друштва. Са хорским стваралаштвом он је био у додиру и као секретар Јужнословенског певачког савеза (1924–1932).

¹⁹ Одсек за историју музике и музички фолклор београдске Музичке академије уписала је 1950, следеће године и германистику на Филозофском факултету у Београду, где се упоредо бавила и другим језицима. Студије је средином 1950-их наставила у Шведској и тамо 1958. стекла диплому, са главним предметима Словенски језици и књижевност, Упоредна етнологија и Музикологија. Потом је у Београду уписала последипломске музиколошке студије, које је окончала 1963, бавећи се византолошким питањима. Током 1960-их била је сарадник Музиколошког института САНУ, после чега се са супругом преселила у САД, где је предавала у разним градовима. Усавршавала се потом и у Берлину, изучавајући упоредну

делу је према сопственој научној савести, далеко од могућих политичких притисака и условљавања.

Осим претходно размотрених музиколошких написа о Манојловићу, до почетка 1990-их година било је још понеких, од којих у овој прилици вреди споменути њему посвећено поглавље у капиталној студији Властимира Перичића из 1969. године *Muzički stvaraoci u Srbiji* (уп. PERIČIĆ, KOSTIĆ i dr. 1969: 244–250), као и краће лексикографске прилоге у југословенској *Muzičkoj enciklopediji* (MANOJLOVIĆ 1974: 525–526) и *Leksikonu jugoslavenske muzike* (MANOJLOVIĆ 1984: 563–564). Они нису нарочито бројни, али су барем неоптерећени „идеолошким замућеностима“, посебно онда када се у њима указује на Манојловићеве уметничке домете, који, из различитих објективних и субјективних разлога, ипак нису досегли висине најуспешнијих стваралаца његове епохе.

И док су се музиколошки прилози о Манојловићу до 1990. године ипак појављивали у каквом-таквом континуитету, реч етномузиколога била је знатно ређа – као што су, уосталом, тада били ретки и сами етномузиколози, а још ређа њихова упуштања у историјска питања. Извесни помени постоје у оквиру тематски шире конципираних радова. Неки од њих били су савим узгредни (вид. нпр. ПЕТРОВИЋ 1973: 223–226), поједини нешто исцрпнији и значајнији. Тако се у свом прегледном чланку „Сакупљачи народних мелодија у Србији и њихове збирке“, објављеном у *Гласнику Етнографског музеја* из 1960. године, Драгослав Девећ (1925–2017) осврнуо на Манојловићев допринос из четири угла: побројао је и укратко коментарисао његове етномузиколошке радове који се тичу територије Србије; пописао је његову необјављену грађу из архива Музиколошког института САНУ и Етнографског музеја у Београду; предочио је резултате његових фонографских снимања изведених под окриљем Етнографског музеја и Музичке академије; дао је осврт на начин и исход његових теренских истраживања, на приступ мелографији и публиковању сакупљене грађе (ДЕВЕЋ 1960: 105, 107–109, 115). Овај Девећев текст још увек је драгоцен у нашем времену. Настао је седам година пре већ помињаног рада Јелене Милојковић Ђурић из 1967. и донео је први обухватан поглед на Манојловићева етномузиколошка постигнућа.

У 1973. години појавила су се још два прилога. Један, који је сачинила Ана Матовић, значајан је због своје информативности у вези са подацима који су по природи ствари теже доступни јавности. Објављен

књижевнот, музичку и уметничку авангарду, и упоредну етнологију. Докторирала је 1981. на историјском одељењу београдског Филозофског факултета, са темом *Музика као гео српске културе између два светска рата*. Године 2006, постала је члан ван радног састава САНУ, у Одељењу историјских наука. Била је историчар, антрополог и музиколог, а себе је дефинисала као „историчара културе“ (Милин 2020).

је у зборнику радова Музиколошког института САНУ *Српска музика кроз векове*, под насловом „Рукописне збирке народних мелодија у Музиколошком институту“. Из њега се сазнаје да део архивског инвентара Института за који је заслужан Манојловић потиче из четири институције, Етнографског музеја, Музичке академије, Радио-Београда и самог Музиколошког института САНУ, и да се састоји од његове картотеке народних мелодија коју је стварао у три првопоменуте установе, као и од институтског фонда откупљених рукописних збирки, који је и почео да се формира управо његовим залагањем (Матовић 1973: 296–300, 302, 304–305). Други рад, до данас још увек најобимнији етномузиколошки прилог о Манојловићу, јесте дипломска студија Љиљане Јовић *Kosta Manojlović – melografi i etnomuzikolog*, одбрањена на Музичкој академији (уп. Јовић 1973). Захваљујући ауторкином увиду у породичну заоставштину Манојловићевих наследника, у раду су изнете многе до тада непознате чињенице – детаљи из Манојловићеве биографије, подаци о свим местима у којима је спроводио теренски рад (у Србији, Македонији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Албанији), попис 1389 необјављених песама из његових 79 теренских бележница (које су такође похрањене у породичној библиотеци његових потомака) (уп. Јовић 1973: 62–130),²⁰ те исцрпан попис садржаја Манојловићеве фонографске збирке са Музичке академије (настале од 1939. до 1941), изведен на основу пратећих картона са метаподацима о начињеним снимцима (уп. Јовић 1973: 133–159).

*Најиси о Кости П. Манојловићу из времена
јосимодернисичкој „џаласа сећања“*

Неспорно је, са протоком времена однос према Манојловићу постепено се мењао и „отопљавао“, а прилози о њему постајали су бројнији и исцрпнији, са врхунцем који је достигнут до средине 1970-их година. Али прави преокрет наступио је тек поткрај следеће деценије. Први повод пружила је 50-годишњица оснивања Музичке академије, прослављена 1987, када је у факултетским просторијама откривена Манојловићева биста, чиме му је одато признање за немерљив допринос настанку ове институције (што се данас уобичајено препознаје и као најдрагоценије завештање које је подарио свом народу). Следили су Манојловићеве велике јубилеје, 40-годишњица смрти (1989) и, још значајнија, 100-годишњица рођења (1990), која је достојно обележена објављивањем

²⁰ Ова грађа бележена је од 1924. па до, вероватно, 1935. (за последњих неколико свежака изостаје податак о години настанка) (уп. Јовић 1973: 129–130).

првог њему посвећеног тематског зборника, *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa)*, насталог пером професора и студената, под пажљивим уредничким старањем професора Властимира Перичића. Публикацију чини шест текстова, од којих су прва два написали реномирани музиколози Јелена Милојковић Ђурић и професор Роксанда Пејовић: „Kosta P. Manojlović u međuratnom razvoju muzičke kulture“ (уп. МИЛОЈКОВИЋ-ЂУРИЋ 1990: 7–100); „Kosta Manojlović kao esejista i kritičar“ (уп. РЕЈОВИЋ 1990: 101–142). Преостали радови, један етно-музиколошки и три музиколошка, били су студентска остварења Љиљане Јовић, Соње Станимировић, Ане Стефановић и Татјане Марковић: „Kosta Manojlović – melograf i etnomuzikolog“ (уп. ЈОВИЋ 1990: 143–202); „Stilska karakterizacija solo-pesama Koste P. Manojlovića“ (уп. СТАНИМИРОВИЋ 1990: 203–224); „Duhovna muzika Koste Manojlovića“ (уп. СТЕФАНОВИЋ 1990: 225–282); „Horovi Koste Manojlovića“ (уп. МАРКОВИЋ 1990: 283–340). Обухватна и исцрпна студија Јелене Милојковић Ђурић, оправдано постављена на сам почетак зборника, још увек је и најобимнији музиколошки напис о Манојловићу, чије дело је разматрано кроз хронолошки след догађаја из његове биографије, са мноштвом података који су до тада били непознати јавности, а расветљен је и шири културни контекст његовог времена. Рад Љиљане Јовић заправо је дорађена и за публикување прилагођена верзија њене дипломске студије (вид. раније), док се музиколошки прилози баве дотад недовољно разматраним аспектима Манојловићеве биографије, те његових уметничких, научних, списатељских и разновидних стручних постигнућа.

Премда је непосредан повод за објављивање ове публикације дао Манојловићев стогодишњи јубилеј, није претерано рећи да је њена појава у извесном смислу била и израз постепеног ослобађања и демократизације мишљења у српској музикологији и етномузикологији, процеса који су се иначе одвијали на свим пољима друштвеног живота у државној заједници СФРЈ и обележили деценију након смрти Јосипа Броза. Познато је, ови преображаји друштвене свести кулминирали су са коначним распадом КПЈ и повратком вишестраначком политичком систему 1990. године. Њихове спољнополитичке оквире чинила су превирања уочи пада Берлинског зида (1989), после којег је дошло до окончања блоковске поделе света (1. јула 1991), до распада СССР-а и званичног завршетка Хладног рата (25. децембра 1991). У контексту тих крупних светских прегруписавања, грађански рат и распад СФРЈ 1991. године били су логичан исход, који је предосећала већина Југословена читаву деценију уназад. Талас национализма, који је тада покренут у свим југословенским републикама, био је кључни замајац наступајуће промене. Подстицали су га с једне стране политички интереси великих сила и нерешени унутрашњи међунационални конфликти из прошлости,

а с друге природна потреба сваког од југословенских „народа и народности“ да на згаришту комунистичке идеологије „братства и јединства“ збије своје сопствене редове и потражи ново кохезивно идеолошко уточиште у засебном историјском наслеђу и наративима. Отуда у друштвено-хуманистичком пољу и нагли пораст броја студија посвећених националним темама, ревизији прошлости, редефинисању сопственог националног идентитета, атрибуцији и ревалоризацији културних достигнућа, и томе слично. Њима је могуће придружити и зборник радова о Кости П. Манојловићу из 1990. године – као мали пример промене у начину размишљања о одређеном делу српских музичкокултурних вредности и човеку чијом су заслугом настале.

После размотрене прекретне публикације, која је означила почетак постмодернистичког „таласа сећања“ у вези са Манојловићем и од које нас сада деле три и по деценије, појавило се до данас пар десетина научних написа, у којима је, из нових углова и са новодосегнутих научних нивоа, приступано Манојловићевом музичком завештању, засебно или у склопу шире конципираних тема.

Искорак у односу на претходне радове доносе они који га сагледавају као важног истраживача наше црквене музике, за коју је он с правом сматрао да је изграђена под снажним утицајем народне. Најранији из ове групе написа, „Српска црквена музика као предмет музиколошких истраживања“, остварила је Даница Петровић (1945–2024) 1995. године (уп. Петровић 1995), која се Манојловићу убрзо вратила својим пригодним текстом „Педесет година од смрти Косте П. Манојловића“, објављеним у православном часопису *Црква 1999. Календар Српске православне њаџријарије* за 1998. годину (уп. Петровић 1998).

Важни музиколошки и етномузиколошки истраживачки преокрети настали су потом у ХХI веку. Први од њих везан је за студију Катарине Томашевић *На раскршћу Исијока и Зайага. О дијалоју њрадиционалној и модерној у српској музици (1918–1941)* (уп. Томашевић 2009), у којој се Манојловићево уметничко стваралаштво први пут помније сагледава „из шире перспективе, са акцентом на интеракцији локалних, националних и интернационалних естетских струјања у домену музичке продукције“ (VESIĆ, PENO 2017: 13).

Посебно значајну новину са становишта етномузикологије донео је корпус радова посвећених садржају и дигитализацији Манојловићевих драгоцених међуратних фонографских збирки из Музиколошког института САНУ и са Музичке академије, првих и јединих које су остварене у српској музичкој фолклористици.²¹ Написало их је неколико

²¹ Истраживачка фонографска снимања српске музичкофолклорне грађе вршена су у Србији и ван ње током целе прве половине ХХ века, али су их спроводили страни истра-

истраживача из ових институција, који су били непосредно ангажовани на пословима дигитализације и/или проучавања Манојловићеве звучне заоставштине – Данка Лајић Михајловић, Јелена Јовановић, Марија Думнић, Растко Јаковљевић и Сања Радиновић у сарадњи са Миланом Миловановићем (1971–2021), који је био независни истраживач и стручњак за звучну конзервацију и архивистику: „Фоно збирка Музиколошког института САНУ“ (уп. Лалић-Михалловић 2010); „Траг музике урезан у воску: колекција фонографских снимака из Музиколошког института САНУ“ (уп. Лалић-Михалловић 2017); „Историјат сакупљања теренских звучних записа традиционалне музике у Музиколошком институту САНУ“ (уп. Лалић-Михалловић, Јовановић 2014); „Дигитализација грађе Фоноархива Музиколошког института САНУ“ (уп. Думнић, Јаковљевић 2014); „Kosta P. Manojlović's Collection of Folk Songs from Kosovo in the Audio Archive of the Faculty of Music in Belgrade“ (уп. RADINOVIĆ, MILOVANOVIĆ 2016); „Истраживачка фонографска снимања српске музичкофолклорне грађе (доприноси и контекст њиховог настанка)“ (уп. Радиновић, Миловановић 2025). Захваљујући побројаним прилозима, укупном истраживању Манојловићевог дела придодато је ново важно поглавље, које претходно, из техничких разлога, није могло бити отворено.²² У случају ове групе написа, постмодернистичком „таласу сећања“ подстицај је очигледно дао развој информационих технологија (који је омогућио дигитализацију аудио-грађе), што је корелација на коју је начелно већ указивао Џеј Винтер (WINTER 2007: 372). Са овим научним резултатима у блиској је вези реализација пројекта Музиколошког института САНУ под називом „Заштита рукописне збирке народних мелодија Косте П. Манојловића“, окончаног 2015, који је обухватио анализу, дигитализацију и инвентуру 1210 Манојловићевом руком исписаних каталожних картона, похрањених у институтском архиву (VESIĆ, PENO 2017: 14).

Музиколошки институт САНУ организовао је 2016. године међународни симпозијум о Кости П. Манојловићу, са циљем да се његово дело размотри у светлу међуратне идеје словенског и балканског културног уједињења. Годину дана после тога, презентовани радови објављени су на енглеском језику у зборнику *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*, који у нашем времену надокнађује још увек присутан недостатак преко потребних мо-

живачи (Радиновић, Миловановић 2025). По окончању Другог светског рата, фонограф је замењен модернијим апаратом – магнетофоном, који у српској етномузикологији улази у употребу већ почетком 1950-их.

²² Једини претходни допринос из овог домена остварен је у склопу помињаног дипломског рада Љиљане Јовић, а тиче се Манојловићеве фонографске колекције са Музичке академије (вид. раније).

нографија о Манојловићевом животу и постигнућима. Након подробно документованог уводног текста Иване Весић и Весне Пено „Kosta P. Manojlović: A Portrait of the Artist and Intellectual in Turbulent Times“ (уп. VESIĆ, PENO 2017: 13–25), усредсређеног на Манојловићеву биографију и шири идеолошки и стваралачки контекст његовог деловања од 1919. до 1949. године, ова драгоценa публикација доноси богату панораму од 14 студиозних радова, претежно музиколошких, сврстаних у четири тематске области. Прва од њих, формирана написима Олге Пашине (Ольга Пашина), Стефанке Георгијеве (Стефанка Георгиева) и Ивана Ристића, посвећена је примерима интеркултуралне размене међу балканским и словенским народима у првој половини XX века: „From the History of Cultural Relations between the Slavic Peoples: Tours of the Russian Story Teller, I. T. Ryabinin, of Serbia and Bulgaria (1902)“ (уп. PASHINA 2017: 27–36); „The Idea of South Slavic Unity among Bulgarian Musicians and Intellectuals in the Interwar Period“ (уп. GEORGIEVA 2017: 37–56); „Between Idealism and Political Reality: Kosta P. Manojlović, South Slavic Unity and Yugoslav-Bulgarian Relations in the 1920s“ (уп. RISTIĆ 2017: 57–64). Манојловићев ангажман на месту генералног секретара Јужнословенског певачког савеза (1924–1932) пружио је инспирацију за саопштења Биљане Милановић, Наде Безић, Срђана Атанасовског и Иване Весић, у којима су разматрани идеолошки покретачи и изазови са којима је он на тој позицији био суочен, као и неки други владајући наративи на основу којих је деловао у међуратном раздобљу: „The Contribution of Kosta P. Manojlović to the Foundation and Functioning of the Južnoslovenski pevački savez [South-Slav Choral Union]“ (уп. MILANOVIĆ 2017: 65–90); „The Hrvatski pjevački savez [Croatian Choral Union] in its Breakthrough Decade of 1924–1934 and its Relation to the Južnoslovenski pevački savez [South-Slav Choral Union]“ (уп. BEZIĆ 2017: 91–108); „Kosta P. Manojlović and Narratives on ‘Southern Serbia’“ (уп. ATANASOVSKI 2017: 109–126); „The Balkans as the Core of European Civilization? Kosta P. Manojlović’s Collaboration with the Balkanski institut [Institute for Balkan Studies] in Belgrade (1934–1941)“ (уп. VESIĆ 2017: 127–140). Манојловићевим истраживачким и стваралачким ангажманом на пољу црквене музике бавили су се Весна Пено, Богдан Ђаковић и Иван Муди (Ivan Moody): „Kosta P. Manojlović’s and Serbian Church Chanting“ (уп. PENO 2017: 141–149); „The Church Choral Music of Kosta P. Manojlović Between Quotation and Imaginary Church Folklore“ (уп. ĐAKOVIĆ 2017: 151–156); „Re-envisioning Tradition: Ideology and Innovation in Early Twentieth-Century Church Music in Serbia and Bulgaria“ (уп. MOODY 2017: 157–167). Последњи тематски круг је разнолик и обухвата радове Верице Грмуше, Предрага Ђоковића и Александра Васића – о Манојловићевим студентским годинама у Енглеској, те његовом деловању у својству

педагога и критичара: „Kosta P. Manojlović – The Oxford Years“ (уп. GRMUŠA 2017: 169–183); „Kosta P. Manojlović and Early Music: Echoes of the ‘Elizabethan Fever’ in Serbia“ (уп. ĐOKOVIĆ 2017: 185–198); „The Writings of Kosta Manojlović in the Magazines *Muzika* [Music] (1928–1929) and *Glasnik Muzičkog društva ‘Stanković’/Muzički glasnik* [Gazette of the Stanković Music Society/Musical Gazette] (1928–1941)“ (уп. VASIĆ 2017: 199–210). Међу њих је сврстан и финални рад Иване Медић, „From ‘Father Figure’ to ‘Persona Non Grata’: The Dismissal of Kosta P. Manojlović from the Belgrade Muzička akademija [Muzička akademija]“ (уп. MEDIĆ 2017: 211–228), посвећен Манојловићевом друштвеном статусу у комунистичкој Југославији током првих послератних година.²³ Осим саопштења Олге Пашине, на скупу је био представљен још један етномузиколошки рад – коауторски текст Сање Радиновић и Милана Миловановића „Kosta P. Manojlović’s Collection of Folk Songs from Kosovo in the Audio Archive of the Faculty of Music in Belgrade“ (уп. RADINOVIĆ, MILOVANOVIĆ 2016). Он се не налази у зборнику, јер се његово објављивање у знатно проширеној верзији (уп. RADINOVIĆ, MILOVANOVIĆ 2025) планира на другом месту. У њему су изложени резултати заједничког рада двоје аутора на дигитализацији дела Манојловићеве фонографске збирке са београдске Музичке академије, који се одвијао од 2012. до Миловановићеве преране смрти 2021. године.

Поврх свега размотреног, до данас је објављено још неколико значајних прилога о Манојловићу. Први је велика споменица *80 година Музичке академије Факултета музичке уметности* из 2017, у којој је напоскон – тек у последњој публикацији ове врсте у низу који је почео да се формира још 1958. године – ова институција долично представила улогу најзаслужнијег међу својим оснивачима, помињући га на више места, у различитим контекстима (уп. ПЕРКОВИЋ и др. 2017). Најновије коауторске прилоге, музиколошке и музичко-педагошке, потписале су Ивана Б. Перковић и Биљана Љ. Мандић. Први од њих, „Kosta P. Manojlović and the Teaching of Liturgical Singing“, посвећен је Манојловићевим достигнућима у црквеномузичкој наставној пракси, пре свега оној коју је спроводио на Православно-богословском факултету у Београду (уп. ПЕРКОВИЋ, MANDIĆ 2019). Други носи наслов „Успостављање музичко-педагошке каријере Косте П. Манојловића: од оксфордских студија до првих педагошких ангажмана“ (уп. МАНДИЋ, ПЕРКОВИЋ 2022). Конципиран је интердисциплинарно и бави се почецима Манојловићеве професионалне каријере, сагледаним на основу до тада непознате архивске грађе и његових персоналних досијеа. Нашу пажњу овде заслужује и коауторски текст Иване Весић и Данке Лајић Михајловић,

²³ Управо овај текст пружио је кључни подстицај за настанак текућег саопштења.

у коме је, у контексту знатно шире слике, пажња посвећена улози коју је имао Манојловић у међуратном развоју српске етномузикологије и раној историји Музиколошког института САН (Vesić, Lalić Mihaljović 2018: 53, 65–66).

* * *

Научни доприноси помињани на претходним страницама чине главнину постојећих написа о Кости П. Манојловићу, насталих од краја Другог светског рата до данас. У њима се упечатљиво испољио заокрет који је наступио поткрај XX века, смењујући дотадашњи суздржан приступ аутора малобројних текстова саопштењима која су одразила постепено рађање и нарастање постмодернистичког „таласа сећања“.

Као што се могло видети, било је више узрока који су у једном периоду спутавали, а у другом подстицали истраживаче да се баве овом изузетном личношћу. Неспорно, доминирају чиниоци политичке природе. Испрва, Манојловићева проскрибованост у време успостављања комунистичког режима у послератној Југославији произвела је изразиту, а потом све мању и мању запостављеност његовог дела све до јубиларне и преломне 1990. године. Након тога, опет су политичка збивања, сада она с краја XX и почетка XXI века – пре свега распад СФРЈ из 1990-их, бомбардовање Србије из 1999. године и сецесија Косова и Метохије из 2008. – била замајац општем тренду супротног смера, који је покренуо наглашено интересовање за српске националне вредности, па тако и за оне које су настале Манојловићевом заслугом.

Осведочили смо се и у друге узроке који су за формирање корпуса радова о њему испрва били демотивишући, а потом подстицајни. Пре свега, одабир тема и начин њихове обраде зависили су од развоја научне мисли, као и од постепеног формирања научног кадра у нашој средини. Ово је особито видљиво код етномузикологије, у почетку ослоњене на веома мали број представника, који су притом у првим послератним деценијама били углавном заокупљени теренским радом и обрадом грађе, а у вези са историјским темама махом упућени на знања и суд музиколога. Промене у планирању броја уписаних на студије музикологије и етномузикологије на ФМУ у Београду донеле су кључни преокрет управо на почетку постмодерне епохе. Јер, за разлику од претходног раздобља, када је на ове студије сваке године примано свега по неколико кандидата, почев од 1980-их тај број је значајно увећан – у просеку на до 10 студената годишње за сваки од ових одсека понаособ. Из тога је временом проистекло и увећање наставног кадра на овој високошколској институцији, као и истраживачког у Музиколошком институту САНУ, што је пак последично допринело проширењу круга обрађиваних научних тема, па тако и историјских. Међу

покретачке научне разлоге свакако спада и неговање културе сећања, те је у неколико наврата настанак написа о Манојловићу произвела потреба да се обележе његови животни јубилеји. С друге стране, у етномузикологији је научну мотивацију за бављење овим аутором свакако умањивала околност да је већина његових мелографских записа остала у рукопису (као архивска или приватна заоставштина породице), а у музикологији оцена да овај композитор по својим уметничким дометима ипак не припада групи најистакнутијих стваралаца свога доба. Напокон, у XXI веку, *memory boom* у вези са Манојловићем био је побуђен и технолошким развојем, који је, захваљујући дигитализацији, омогућио приступ звучном садржају његових фонографских колекција, а тиме и њихово етномузиколошко испитивање, чији се пуни замах може очекивати у наступајућем времену, упоредо са још већим нарастањем „таласа сећања“.

Општи спектар мотивација које су у свету подстакле *memory boom* у постмодерном времену далеко је већи него што се испоставило у овом случају. Јер, како истиче Џеј Винтер, покретачи могу бити и филозофске, економске, демографске и медицинске природе, а и такви који проистичу из пораста слободног времена, те потребе за сумирањем породичног искуства приликом смене генерација, односно колективног након преломних догађаја (посебно трауматичних) или у освит новог миленијума (WINTER 2007).

Овај поглед уназад на пређени научни пут у вези са делом једне изузетно заслужне личности из наше музичке историје, о чијем доприносу је остало још пуно тога да се каже, пример је који парадигматично доказује да истраживачка мотивација није и не мора увек бити стриктно научне природе – иако смо обично уверени у супротно – као и то да она сама може бити предмет научне запитаности и пут до корисних сазнања.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Литература:

Девит, Драгослав. „Сакупљачи народних мелодија у Србији и њихове збирке.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 22/23 (1960): 99–122.

Двадесет година Музичке академије у Београду. 1937–1957. Београд: Београдски графички завод, 1958.

Думнић, Марија, Растко Јаковљевић. „Дигитализација грађе Фоноархива Музиколошког института САНУ.“ У: Јаковљевић, Растко (ур). *Фоноархив Музиколошког института САНУ: историјски звучни записи у дигиталној ери*. Београд: Музиколошки институт САНУ, 2014, 13–25.

Ђурић-Клајн, Стана. „Смрт Косте П. Манојловића.“ *Музика* 4 (1950): 109–110.

Ђурић-Клајн, Стана. „Двадесет година Музичке академије.“ У: *Двадесет година Музичке академије у Београду. 1937–1957*. Београд: Београдски графички завод, 1958.

- Ђурић-Клајн, Стана. *Историјски развој музичке културе у Србији*. Београд: Pro Musica, 1971.
- Лајић-Михалловић, Данка. „Фоно збирка Музиколошког института САНУ.“ *Музикологија* 10 (2010): 141–151.
- Лајић-Михалловић, Данка, Јелена Јовановић. „Историјат сакупљања теренских звучних записа традиционалне музике у Музиколошком институту САНУ.“ У: Јаковљевић, Растко (ур.). *Фоноархив Музиколошког института САНУ: историјски звучни записи у дијигалној ери*. Београд: Музиколошки институт САНУ, 2014, 2–12.
- Лајић-Михалловић, Данка. „Траг музике урезан у воску: колекција фонографских снимака из Музиколошког института САНУ.“ *Музикологија* 23 (2017): 239–258.
- Мандић, Биљана Љ., Ивана Б. Перковић. „Успостављање музичко-педагошке каријере Косте П. Манојловића: од оксфордских студија до првих педагошких ангажмана.“ *Зборник Мајнице српске за друштвене науке* 182(2) (2022): 299–318.
- Манојловић, Коста П. „Стеван Ст. Мокрањац.“ *Музика* 4 (1950): 81–98.
- Матовић, Ана. „Рукописне збирке народних мелодија у Музиколошком институту.“ У: Ђурић-Клајн, Стана (ур.). *Српска музика кроз векове*. Галерија САНУ 22. Београд: САНУ, 1973, 293–308.
- Милин, Мелита. „Јелена Милојковић-Ђурић.“ *Музикологија* 29(II) (2020): 189–192.
- Педесет година Факултета музичке уметности (Музичке академије) 1937–1987*. Београд: Универзитет уметности, 1988.
- Пејовић, Роксанда. *Писана реч о музици у Србији. Књије и чланци (1945–2003)*. Београд: ФМУ, 2005.
- Перковић, Ивана и др. *Осамдесет година Музичке академије Факултета музичке уметности*. Београд: ФМУ, 2017.
- Петровић, Даница. „Српска црквена музика као предмет музиколошких истраживања.“ *Зборник Мајнице српске за сценске уметности и музику* 15 (1995): 31–46.
- Петровић, Даница. „Педесет година од смрти Косте П. Манојловића.“ *Црква 1999. Календар Српске православне ђиријаршије* (1998): 78–81.
- Петровић, Радмила. „Етномузиколошка проучавања.“ У: Ђурић-Клајн, Стана (ур.). *Српска музика кроз векове*. Галерија САНУ 22. Београд: САНУ, 1973, 221–231.
- Радиновић, Сања, Милан Миловановић. *Истраживачка фонографска снимања српске музичкофолклорне траје (гојиноси и контекст њиховог настанка)*. Београд, 2025. (у рукопису)
- Томашевић, Катарина. *На раскршћу Истока и Запада. О дијалогу традиционалне и модерне у српској музици (1918–1941)*. Београд: Музиколошки институт САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2009.
- Цветковић, Срђан, Немања Девић. *ОЗНА – Рејресција комунистичког режима у Србији 1944–1946. Документи*. Београд: Catena mundi – Институт за савремену историју, 2019.
- Четрдесет година Факултета музичке уметности (Музичке академије) 1937–1977*. Београд: Универзитет уметности, 1977.
- ATANASOVSKI, Srđan. “Kosta P. Manojlović and Narratives on ‘Southern Serbia’.” У: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 109–126.
- BAJOVIĆ, Tijana. „Poplava sećanja: nastanak i razvoj memory booma.“ *Filozofija i društvo* XXIII (3) (2012): 91–105, <<http://rifdt.institfdt.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/463/461.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> 28. 2. 2025.
- BEZIĆ, Nada. “The Hrvatski pjevački savez [Croatian Choral Union] in its Breakthrough Decade of 1924–1934 and its Relation to the Južnoslovenski pevački savez [South-Slav Choral Union].” У: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 91–108.

- ĐAKOVIĆ, Bogdan. "The Church Choral Music of Kosta P. Manojlović Between Quotation and Imaginary Church Folklore." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 151–156.
- ĐOKOVIĆ, Predrag. "Kosta P. Manojlović and Early Music: Echoes of the 'Elizabethan Fever' in Serbia." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 185–198.
- ĐURIĆ-KLAJN, Stana. „Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji.“ U: ANDREIS, Josip, Dragotin Cvetko, Stana Đurić-Klajn. *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*. Zagreb: Školska knjiga, 1962, 529–709.
- GEORGIEVA, Stefanka. "The Idea of South Slavic Unity among Bulgarian Musicians and Intellectuals in the Interwar Period." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 37–56.
- GRMUŠA, Verica. "Kosta P. Manojlović – The Oxford Years." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 169–183.
- JOVIĆ, Ljiljana. *Kosta Manojlović – melografi i etnomuzikolog*. Beograd: Muzička akademija, 1973. (diplomski rad – u rukopisu)
- JOVIĆ, Ljiljana. „Kosta Manojlović – melograf i etnomuzikolog.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 143–202.
- KORBEL, Josef. *Tito's Communism*. The University of Denver Press, 1951, <<https://archive.org/details/titoscommunism00korb/page/n5/mode/2up>> 2. 2. 2025.
- „MANOJLOVIĆ, Kosta.“ U: *Muzička enciklopedija 2 (Gr–Op)*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1974, 525–526.
- „MANOJLOVIĆ, Kosta.“ U: *Leksikon jugoslavenske muzike I (A–Ma)*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1984, 563–564.
- MARKOVIĆ, Tatjana. „Horovi Koste Manojlovića.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 283–340.
- MARKOVIĆ, Tatjana, Vesna Mikić (ur.). *Musical Culture & Memory (The Eight International Conference organised by Department of Musicology and Ethnomusicology)*. Musicological Studies: Proceedings No. 2. Belgrade: Faculty of Music, 2008.
- MEDIĆ, Ivana. "From 'Father Figure' to 'Persona Non Grata': The Dismissal of Kosta P. Manojlović from the Belgrade Muzička akademija [Muzička akademija]." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 211–228.
- MILANOVIĆ, Biljana. "The Contribution of Kosta P. Manojlović to the Foundation and Functioning of the Južnoslovenski pevački savez [South-Slav Choral Union]." U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 65–90.
- MILIN, Melita. "After Zero Hour: States as 'Custodians of Universal Human Culture,' or 'Guardians of Advanced Art'." *Musicology* 23(II) (2017): 41–57.
- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. „Jedno pismo Vojislava Vučkovića Kosti Manojloviću.“ *Zvuk* 45–46 (1961): 270–273.
- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. „Zapisi narodnih pesama kompozitora Koste P. Manojlovića.“ *Zvuk* 79 (1967): 8–12.
- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. „Doprinos i uloga Koste P. Manojlovića u razdoblju između dva svetska rata.“ *Zvuk* 100 (1969): 568–577.

- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. „Kosta P. Manojlović u svom vremenu – povodom 95-godišnjice rođenja.“ *Zvuk* 2 (1985): 16–21.
- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. „Kosta P. Manojlović u međuratnom razvoju muzičke kulture.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 7–100.
- MOODY, Ivan. “Re-envisioning Tradition: Ideology and Innovation in Early Twentieth-Century Church Music in Serbia and Bulgaria.” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 157–167.
- PASHINA, Olga. “From the History of Cultural Relations between the Slavic Peoples: Tours of the Russian Story Teller, I. T. Ryabinin, of Serbia and Bulgaria (1902).” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 27–36.
- PEJOVIĆ, Roksanda. „Kosta Manojlović kao esejista i kritičar.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 101–142.
- PENO, Vesna. “Kosta P. Manojlović’s and Serbian Church Chanting.” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 141–149.
- PERIČIĆ, Vlastimir, Dušan Kostić, Dušan Skovran. *Muzički stvaraoци u Srbiji*. Beograd: Prosveta, 1969.
- PERKOVIĆ, Ivana, Biljana Mandić. “Kosta P. Manojlović and the Teaching of Liturgical Singing.” *New Sound (International Journal of Music)* 53(1) (2019): 19–36.
- RADINOVIĆ, Sanja, Milan Milovanović. *Kosta P. Manojlović’s Collection of Folk Songs from Kosovo in the Audio Archive of the Faculty of Music in Belgrade*. Beograd, 2016. (u rukopisu)
- RISTIĆ, Ivan. “Between Idealism and Political Reality: Kosta P. Manojlović, South Slavic Unity and Yugoslav-Bulgarian Relations in the 1920s.” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 57–64.
- STANIMIROVIĆ, Sonja. „Stilska karakterizacija solo-pesama Koste P. Manojlovića.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 203–224.
- STEFANOVIĆ, Ana. „Duhovna muzika Koste Manojlovića.“ U: PERIČIĆ, Vlastimir (ur.). *U spomen Koste P. Manojlovića (kompozitora i etnomuzikologa) – Zbornik radova*. Beograd: FMU, 1990, 225–282.
- VASIĆ, Aleksandar. “The Writings of Kosta Manojlović in the Magazines *Muzika* [Music] (1928–1929) and *Glasnik Muzičkog društva ‘Stanković’/Muzički glasnik* [Gazette of the Stanković Music Society/Musical Gazette] (1928–1941).” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 199–210.
- VESIĆ, Ivana. “The Balkans as the Core of European Civilization? Kosta P. Manojlović’s Collaboration with the Balkanski institut [Institute for Balkan Studies] in Belgrade (1934–1941).” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 127–140.
- VESIĆ, Ivana, Vesna Peno. “Kosta P. Manojlović: A Portrait of the Artist and Intellectual in Turbulent Times.” U: PENO, Vesna, Ivana Vesić, Aleksandar Vasić (ur.). *Kosta P. Manojlović (1890–1949) and the Idea of Slavic and Balkan Cultural Unification*. Belgrade: Institute of Musicology SASA, 2017, 13–25.
- VESIĆ, Ivana, Danka Lajić Mihajlović. “The Dominant Currents in the Research of Music in Serbia: An Overview of the Institute of Musicology SAS’s Early History (1947–1965).” *Musicology* 25(II) (2018): 49–76.

WINTER, Jay. "The Generation of Memory: Reflections on the 'Memory Boom' in Contemporary Historical Studies." *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research* 1 (2007): 363–397, <https://archivo.cartagena.es/doc/Archivos_Social_Studies/Vol1_n0/16-winter_generation.pdf> 5. 8. 2024.

Интернет извори:

Друга фаза револуције, <<https://jadovno.com/druga-faza-revolucije/>> 27. 2. 2025.

Извештај из Лисичијег Потока 02.11.2019,

<<http://www.zlocininadsrbima.com/Novost.aspx?Naslov=Izv%D0%B5st%D0%B0%D1%98-iz-Lisici%D1%98%D0%B5g-P%D0%BEt%D0%BEk%D0%B0-02.11.2019>> 29. 10. 2021.

Историјат Музичке школе „Коста Манојловић“, <<https://kostaman.edu.rs/istorijat-muzicke-skole-kosta-manojlovic/>> 14. 11. 2021.

Како је ОЗНА стрељала по Србији, <<https://catenamundi.rs/vidici/kako-je-ozna-streljala-po-srbiji/>> 27. 2. 2025.

Лисичији Поток 03.11.2019 – Беседа оца Јована,

<<https://www.youtube.com/watch?v=ZRpY2wzm6SI>> 29. 10. 2021.

Sanja V. Radinović

The Oeuvre of Kosta P. Manojlović on the “Waves of Memory”

Summary

Within the humanities, numerous instances corroborate the assertion that research motivation is not invariably rooted in science per se, but can also be engendered by diverse “external” stimuli. Contemporary manifestations of this phenomenon frequently arise from the significant challenges of globalization, which persistently foreground questions concerning the importance of culture and the politics of social memory/remembrance within scientific, artistic, economic, political, and broader public discourse. Impelled by various stimuli, the current surge of intensified interest in the past, or the “memory boom” (as termed by the American historian Jay Winter – cf. WINTER 2007), commenced during the emergence of postmodernity. In the scientific discourse, its prevalence is evidenced by the emergence of memory studies, a quickly growing interdisciplinary field dedicated to these issues (BAJOVIĆ 2012: 94), to which researchers from Serbia also contribute.

The versatile musical contributions of Kosta P. Manojlović (Krnjevo, December 4, 1890 – Belgrade, November 2, 1949), a pivotal and highly influential figure in the evolution of Serbian and Yugoslav musical culture up to the mid-20th century, yielded significant, pioneering, and foundational outcomes across numerous domains. Notwithstanding this substantial impact and the considerable temporal distance since his passing, Serbian musicology and ethnomusicology have paid him insufficient scholarly attention. Fortunately, the situation exhibits a positive trajectory of change, particularly from the late 20th century onwards. The aforementioned transformation, as presented in this paper, can be directly correlated with the presence of the postmodernist “wave of memory” within our academic community.

The extensive professional engagement of Kosta P. Manojlović within Serbia and the Kingdom of Yugoslavia commenced in 1919, following his return to the homeland after studies at Oxford, and persisted for three decades until his demise. The prosperous inter-war period, during which he had the opportunity for full self-expression and professional

development, was succeeded by an era of unavoidable stagnation during the Second World War. Subsequently, he lived for several more challenging postwar years under the stringent communist regime, wherein he was perceived as a representative of the so-called old reaction and persona non grata, which consequently lead to his compulsory retirement as early as 1946. As a result of this stigmatization, works on Manojlović in Serbian musicology and ethnomusicology were scarce until the pivotal year of 1990, when a collection of works, published by the Faculty of Music in Belgrade, commemorated the centenary of his birth. During this period, significant global political transformations (the fall of the Berlin Wall, the cessation of bloc divisions, the dissolution of the USSR, the end of the Cold War) coincided with the collapse of the communist regime in the SFR Yugoslavia, the introduction of a multiparty system, widespread societal democratization, and the disintegration of the common state of the South Slavs. Concurrently with the postmodernist memory boom, these and other political events served as crucial catalysts in Serbia for a rapid increase in studies dedicated to national themes, the revision of the past, the redefinition of national identity, the attribution and re-evaluation of cultural achievements, and related subjects. Based on an examination of the scholarly output concerning Kosta P. Manojlović from 1990 to the present day, several other impetuses for this “wave of memory” within Serbian musicology and ethnomusicology have been identified, including the evolution of scholarly thought, the expansion of the academic workforce, the cultivation of a culture of remembrance, and the advancement of information technology. This case study paradigmatically demonstrates that research motivation need not invariably be of a strictly scientific nature – notwithstanding prevailing assumptions to the contrary – and that it can itself constitute a subject of scholarly inquiry, yielding valuable insights.

Keywords: Kosta P. Manojlović, repression of the communist regime, *memory boom*, memory studies, postmodern era.